

*Роговенко О. В.,**аспірант кафедри приватного та соціального права
Сумського національного аграрного університету*

ТЕОРІЇ МІГРАЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. Історичний розвиток міграції, як і сучасні міграційні процеси – різноманітне і складне явище, яке у повному обсязі не змогло пояснити жодна теорія. Досліджуючи міграцію із погляду на причини її виникнення, у статті комплексно розглянуто складний міграційний процес, використовуючи багатофакторний аналіз уже наявних теорій разом із сучасними світовими трансформаціями. Важливість дослідження міграційних процесів міститься у розумінні руху населення в політичному, правовому та економічному контекстах. Метою роботи є дослідження загальних теорій трудової міграції, не віддаючи перевагу конкретній моделі, а також аналіз ключових загальнотеоретичних аспектів.

Методологічні основи міграції робочої сили визначаються декількома основними теоріями, які досліджували ці процеси. Проаналізовані теорії Е. Равенштейна, М.Тодаро, Білсбороу, Х. Кларка, М. Піоре, Д.Массі, Л.Голдінга, Дж. Харіса, І. Валлерстайна та інші є лише невеликою частиною наявних теорій міграції, що свідчить про невпинний розвиток як самих міграційних процесів, так і, відповідно, бажання науковців якомога глибше дослідити механізми цього явища. У контексті дослідження соціально-трудоових аспектів міграції у статті проаналізовано окремі її теорії, а саме: теорія неокласичної економіки; теорія людського капіталу; нова економічна теорія міграції; теорія суспільного капіталу; теорія економіки сімейної міграції; теорія подвійного ринку праці; теорія міграційних систем; теорія міграційних мереж; теорія технологічного розвитку та інші.

В якісному історико-теоретичному дослідженні міграційних процесів мають неабияку зацікавленість і представники найвищих політичних систем світу, які разом із інформацією отримують регулятори впливу на міжнародну трудову міграцію шляхом зміни заробітних плат та умов праці у країнах прийому шляхом сприяння економічному розвитку у країнах походження, створюючи водночас програми соціального страхування, вдосконалення ринків капіталу у регіонах, що розвиваються, або комбінуючи ці дії.

Незважаючи на те, що різні аспекти наявних концепцій доцільні і нині, єдиної загальної теорії міграції досі немає. Саме тому класичні теорії міграції не втрачають своєї актуальності та використовуються як теоретична база для формування нових теорій міграції з урахуванням нових глобальних змін.

Ключові слова: міграція, теорії міграції, трудова міграція, соціально-трудоовий аспект міграції, міграційні процеси, міграційна політика

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Історичний розвиток міграції, як і сучасні міграційні процеси – різноманітне і складне явище, яке у повному обсязі не змогло пояснити жодна теорія. Досліджуючи міграцію із погляду на причини її виникнення, варто розглядати цей склад-

ний процес комплексно, використовуючи багатофакторний аналіз уже наявних теорій разом із сучасними світовими трансформаціями. Важливість дослідження міграційних процесів міститься у розумінні руху населення у політичному, правовому та економічному контекстах. Методологічні основи міграції робочої сили визначаються декількома основними теоріями, які досліджували ці процеси.

Формулювання мети і завдань дослідження. Метою роботи є дослідження теорії трудової міграції, не віддаючи перевагу конкретній моделі, а також аналіз ключових загальнотеоретичних аспектів. Можливою перспективою таких досліджень ми вважаємо формування основи для побудови новітніх теорій міграції у ХХІ столітті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У витоках досліджень загальнотеоретичних аспектів трудової міграції були зарубіжні науковці Е. Равенштейн, М.Тодаро, Білсбороу, Х. Кларк, М. Піоре, Д.Массі, Л.Голдінг, Дж. Харіса та інші. В останні роки проблемам відображення соціально-трудоового аспекту міграції присвятили свої праці українські науковці О.М. Балакірева, Ю.В. Серета, Д.А. Дмитрук, К.А. Тахтарова, Т.І. Алексеева, Т.В. Дракохруст та інші.

Виклад основного матеріалу. Найдавнішим теоретиком міграції вважають англійського географа Ернеста Равенштейна, який на основі даних перепису населення Англії та Уельсу 1881 року розробив так звані «Законои міграції», які вперше були презентовані перед Королівським статистичним товариством 17 березня 1885 року.

Сутність Законів – у таких тезах:

- 1) у світі постійно відбувається активний перерозподіл населення;
 - 2) мігранти пересуваються переважно на короткі відстані, а ті, хто подорожує на більші відстані, рухаються до великих промислових і торговельних центрів;
 - 3) характерною рисою міграції є те, що сільські мешканці мігрують частіше, ніж мешканці міст;
 - 4) трудова міграція розвивається поступово;
 - 5) більшість міграцій відбувається із сільськогосподарських до промислових районів;
 - 6) великі міста зростають більше за рахунок міграції, ніж за рахунок природного приросту;
 - 7) міграція зростає із розвитком промисловості, торгівлі і транспорту;
 - 8) кожен потік міграції створює зустрічний потік;
 - 9) головними причинами трудової міграції є економічні [1].
- Е. Равенштейн зробив висновок, що міграція регулюється процесом «push-pull» (фактори «виштовхування-тягіння»), який передбачає, що несприятливі умови в одному місці

«виштовхують» людей зі звичного місця проживання, а сприятливі умови у зовнішньому місці «притягують» їх. Закони Равенштейна передбачають, що головною причиною міграції є кращі зовнішні економічні можливості; обсяг міграції зменшується зі збільшенням відстані; переміщення населення є двостороннім; міграційні відмінності (наприклад стать, соціальний клас, вік) впливають на мобільність людини. Насправді, закони міграції Равенштейна призвели до вивчення різних факторів впливу на міграцію: індустріалізації, статі, раси, відстані, освіти, робочої сили тощо.

Спираючись на широкий емпіричний матеріал, Е.Г. Равенштейн був одним із перших, хто виділив основні особливості міграційних процесів. Хоча його закони здебільшого мали описовий характер, але все ж таки суттєво впливали на подальші роботи у галузі моделювання і концептуалізації міграційних процесів. Більшість теоретиків слідували за Равенштейном, і домінуючі теорії у сучасній науці є певними варіаціями його висновків.

Науковець К.А. Тахтарова переконана, що концептуальні основи міжнародної міграції робочої сили визначаються економічними теоріями [9]. Певною мірою ми поділяємо цю думку, принаймні вважаємо, що вона заслуговує уваги у контексті дослідження соціальних аспектів міграції. До вашої уваги деякі з них:

- теорія неокласичної економіки (Дж.Харіс, М.Тодаро) пояснює міграцію робочої сили економічною нерівністю між країнами, різницею у рівнях заробітної плати;
- теорія людського капіталу (Дж.Беккер, Х.Кларк) розглядає причини міграції на макрорівні;
- нова економічна теорія міграції (О.Старк, Е.Тайлор) виходить із того, що рішення щодо міграції приймає не окрема особа, а сім'я загалом;
- теорія суспільного капіталу (Д.Масей, Л.Голдінг) акцентує увагу на «суспільному капіталі» мігрантів, певних схемах інтеграції у ринок праці, залучення до суспільного життя країни;
- теорія економіки сімейної міграції передбачає те, що міграційну стратегію сім'ї визначає баланс економічних, соціальних і психологічних наслідків міжнародної міграції для кожного із членів домогосподарства;
- теорія подвійного ринку праці (М.Піоре, А.Порт) акцентує увагу на змінах, які з'являються на ринках робочої сили під час розвитку постіндустріальних тенденцій у промислово розвинутих країнах;
- теорія міграційних систем (Р.Білсбороу, Д.Массі) є результатом спроби поєднати різні концепції, що пояснюють міжнародну міграцію робочої сили;
- теорія міграційних мереж (Д.Массі) ґрунтується на явищі, котре дістало назву «співтовариство мігрантів» та охоплює колишніх, теперішніх і потенційних мігрантів, які проживають в обох країнах;
- теорія технологічного розвитку (Дж. Саймон) звертає увагу на позитивні економічні та демографічні наслідки еміграції для приймаючої країни [9].

Наукові погляди теоретиків у сфері міграції служать основою для розуміння причин, факторів та результатів як минулих, так і сучасних процесів міграції. Вивчення теоретичних підходів допомагає зрозуміти закономірності та наслідки міграційних процесів, будувати прогнози, проводити більш виважену

та раціональну міграційну політику. Зважаючи на вищезазначене, ми вважаємо за необхідне більш детально проаналізувати окремі теорії міграції.

Теорія «push-pull» (притягування-відштовхування) стверджує, що інтенсивність міграції залежить від привабливості країни, наявності перешкод, відстані між країнами-чинниками, що забезпечують тяжіння іммігрантів до цих країн. Активність еміграції визначається чинниками, що стимулюють потенційних мігрантів до пошуку місць працевлаштування в інших країнах, із урахуванням суб'єктивного сприйняття цих чинників потенційними мігрантами. Автором теорії є Еверетт Лі, професор соціології Джорджійського університету, відомий своєю новаторською працею «Теорія міграції» (1966 р.). Теорія Лі, спираючись на принципи соціології, надає схему факторів, які б могли пояснити обсяги міграції між пунктом відправлення і призначення:

- фактори, пов'язані з територією походження;
- фактори, пов'язані з районом призначення;
- перешкоди для міграції;
- особисті фактори.

Він стверджував, що такі перемінні, як відстань, фізичні та політичні бар'єри, наявність утриманців, можуть перешкоджати міграції. Лі зазначив, що процес міграції є вибіркоким, оскільки такі диференціації, як вік, стать і соціальний клас, впливають на те, як люди реагують на чинники, що підштовхують до міграції. Окрім того, особисті чинники, такі як освіта особи, знання мови або традицій потенційного населення-приймача, родинні зв'язки можуть сприяти або уповільнювати міграцію [1].

Якщо розглядати причини міграції із боку факторів «push-pull», то фактори «виштовхування» існують у місці виникнення міграції, діючи як додаткові мотиватори міграції (відсутність економічних можливостей, освіти тощо). З іншого боку, у пункті призначення є фактори «тяжіння», що приваблюють мігрантів (робота, можливості та наявність робочих місць, доступна освіта, релігійна чи політична свобода).

Потік міграції між двома місцями – початком і пунктом призначення – також залежить від наявних перешкод для міграції. Це відстань між двома місцями, відсутність транспортних засобів, недоступність через географічні умови та обмежувальне міграційне законодавство.

О.Д. Дункан у своїй книзі «Теорія і наслідки мобільності сільськогосподарського населення» виклав теорію щодо мобільності населення, зайнятого у сільському господарстві. Його теорія – це поєднання мікро- та макроактивних сил під час міграції. За словами Дункана, які б ефекти не створювалися змінами структурних факторів країни, такі ж самі наслідки спричинені міграцією. Отже, для досягнення багатьох структурних цілей міграція є функціональною альтернативою суспільним змінам.

На думку Дункана, зазвичай за міграцію відповідають такі фактори:

- 1) економічні та технічні причини стосуються змін, що відбуваються у виробництві, у методах і структурі сільськогосподарських операцій, у структурі ринку, у цінній політиці, у виробництві та відносних змінах рівня заробітної плати;
- 2) соціальні причини, такі як розвиток інституційної структури, політики щодо землі та виробництва, розвиток транспортних і комунікаційних систем, зростання населення, збільшення

знань та їхнє поширення, класові конфлікти і конкуренція, збільшення потреб на утримання сім'ї тощо;

3) особисті причини, такі як незадоволені потреби, підвищення інтелекту людей і розширення горизонту знань, піклування про здоров'я тощо;

4) природні причини стосуються навколишнього середовища та атмосфери; виникнення хвороб, повенів, землетрусів, посух, сезонних змін, ерозії земель тощо;

5) інші причини: страйки, заворушення, збільшення реального багатства, пошук нових засобів або закінчення постачання старих ресурсів тощо [4].

Відносно новою у розумінні теорій процесу міграції є теорія матеріалізму, представлена Г. Стендінгом у своїй книзі «Міграція і способи експлуатації: соціальне походження нерухомості та мобільності» 1981 року. Відповідно до цієї теорії розмір та рівень міграції визначаються співвідношенням виробництва суспільства, характером багатства, системою власності на землю і факторами, що контролюють зростання виробничих сил у суспільстві. У стародавні часи будь-яка міграція відбувалась у певній групі, тоді як міграція у сучасній капіталістичній системі переважно має особистий характер. Автор звернув увагу на міграцію, що відбулась у перехідний період між кінцем феодального та початком капіталістичного виробництва. У феодальній системі не було великої міграції, оскільки робітники перебували під контролем феодалів. Окрім того, у цей період не відбувалось особливого розвитку міст, що є ще одним фактором відсутності міграційної активності сільського населення.

На думку Г. Стендінга, активізація промислового розвитку капіталістичної системи стала можливою завдяки міграції, яка припиняє класові відносини старих типів і породжує новий тип суспільства – капіталістичний клас робітників. Завдяки міграції виникає промислова армія резерву, що зберігає низьку ставку заробітної плати протягом певного історичного періоду. Зросла можливість обміну пропозиціями робітників у нових професіях та нових сферах, що є причиною виникнення дисциплінованого класу працівників. У довгостроковій перспективі надлишок населення, що виникає під час формування капіталу, робить робітників більш прогресивними, підвищує ефективність їхньої роботи і спонукає працювати довше. Так Стендінг пояснив процес міграції із посиленням на різні економічні системи і способи виробництва [2].

Неокласична теорія передбачає, що ринки праці та економіки рухаються назустріч один одному з метою збереження рівноваги у довгостроковій перспективі, вважаючи мігрантів суто раціональними суб'єктами. Мігранти переїжджають із країн, де робочої сили багато, а заробітна плата низька, до країн, де робочої сили мало, а заробітна плата висока. Автор неокласичної економічної теорії М. Тодаро (1969 р.) пояснює міграцію із села у місто як економічно раціональний процес, незважаючи на високий рівень безробіття у містах. Працівники порівнюють свої очікувані доходи у місті та починають переселення із села у разі, якщо ці очікувані доходи перевищують середній рівень доходів у селі [8]. У загальному вигляді міграція пов'язана зі світовим попитом і пропозицією робочої сили. Нації із дефіцитом робочої сили та високим попитом матимуть високі заробітні плати, які притягуватимуть мігрантів із країн із надлишком робочої сили.

Теорія сегментованого ринку праці (М. Піоре, 1979) стверджує, що економіка структурована так, щоб вимагати певний рівень міграції. Ця теорія припускає, що розвинені економіки є дуалістичними: вони мають первинний ринок безпечної, добре оплачуваної праці та вторинний ринок праці з низькою заробітною платою. Теорія сегментованого ринку праці стверджує, що іммігрантів залучають до заповнення тих робочих місць, які потрібні для функціонування загальної економіки, але яких уникає місцеве населення через погані умови праці, пов'язані із вторинним її ринком [3].

Теорія світових систем (С. Сассен, 1988) розглядає міжнародну міграцію як побічний продукт глобального капіталізму. На думку Сассен, глобальні міста, такі як Нью-Йорк, Париж, Лондон і Токіо, – це не тільки управлінські центри, де значна частина світової економіки є організованою, керованою і контрольованою; вони є тими місцями, де наслідки глобалізації стають найбільш видимими, набуваючи конкретних і локалізованих форм. Сучасні потоки міжнародної міграції мають тенденцію рухатися від периферії (бідні країни) до ядра (багаті країни), оскільки фактори, пов'язані з промисловим розвитком провідних країн, породжували структурні економічні проблеми і чинники, що впливають на менш розвинені регіони [5].

Значний інтерес становлять роботи І. Валлерстайна, в яких міграція розглядається у контексті світової парадигми. Вони увійшли в історію як теорія світових систем [8]. За І. Валлерстайном, відбувається поділ світу (або конкретної країни) на периферію і центр. Глобалізація прискорює міграційні процеси, а глобальні міста, що виникають, створюють попит на працю іммігрантів. Унаслідок проникнення економічних відносин у периферію некапіталістичне суспільство формує мобільне населення, схильне до міграції за різними причинами. За теорією світових систем, міграція є природним результатом порушень і дислокацій, які виникають під час економічного розвитку.

Висновки. Проаналізовані теорії є лише невеликою частиною наявних теорій міграції, що свідчить про неспинний розвиток як самих міграційних процесів, так і, відповідно, бажання науковців якомога глибше дослідити механізми цього явища. В якісному історико-теоретичному дослідженні міграційних процесів мають неабияку зацікавленість і представники найвищих політичних систем світу, які разом із інформацією отримують регулятори впливу на трудову міграцію шляхом зміни заробітних плат та умов праці у країнах прийому шляхом сприяння економічному розвитку у країнах походження, створюючи водночас програми соціального страхування, вдосконалення ринків капіталу у регіонах, що розвиваються, або комбінуючи ці дії.

Незважаючи на те, що різні аспекти наявних концепцій доцільні і нині, єдиної загальної теорії міграції досі немає. Саме тому класичні теорії міграції не втрачають своєї актуальності та використовуються як теоретична база для формування нових теорій міграції із урахуванням нових глобальних змін.

Література:

1. Avasarkar A. What is Everett Lee's Conceptual Framework for Migration Analysis? Retrieved from PreserveArticles.com website on November 18th, 2017. URL: <https://www.preservearticles.com/education/what-is-everett-lees-conceptual-framework-for-migration-analysis/16078> (дата звернення: 19.01.2022).

2. Brettell C. Migration Theory. Talking across Disciplines Brettell C. URL: <https://estvitalesydemografia.files.wordpress.com/2013/04/introduccic3b3n-migration-theory-talking-across-disciplines.pdf> (дата звернення: 20.01.2022).
3. Dr. S.B. Mishra. THEORIES OF MIGRATION & THEIR REL-EVANCE. *International Journal of Business and Administration Research Review*. 2015. Vol. 1, Issue.12. URL: <http://ijbarr.com/downloads/1212201536.pdf> (дата звернення: 18.01.2022).
4. Lee E. Theory of Migration [Electronic resource]. *Demography*. 1966. Vol. 3. №. 1. URL: https://www.jstor.org/stable/2060063?seq=%201#page_scan_tab_contents (дата звернення: 07.01.2022).
5. The Push and Pull Factors of AsylumRelated Migration A Literature Review. 2016. URL: <file:///C:/Users/Asus/Downloads/The%20Push%20and%20Pull%20Factors%20of%20Asylum%20%20Related%20Migration.pdf> (дата звернення: 22.01.2022).
6. World in the mirror of International Migration [Електронний ресурс]. Scientific Series: International Migration of Populations: Russia and the Contemporary World. 2002. Vol. 10. URL: http://demostudy.econ.msu.ru/books/volume%2010_eng-1.pdf (дата звернення: 19.01.2022).
7. Алексеева Т.І. Еволюція міграційних процесів крізь призму теорії міжнародних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 24, №1. С. 10-13.
8. Безуглий П. Г. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. *Політичне життя*. 2018. № 1. С. 5-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2018_1_3 (дата звернення: 19.01.2022). (дата звернення: 19.01.2022).
9. Винник М. В., Абылкаликов С.И. Экономические теории миграции: рабочая сила и рынок труда. Москва: БОВ, 2012. С.9-10. URL: <https://www.hse.ru/mag/27364712/2012--12/71249233.html> (дата звернення: 18.01.2022).
10. Дракохруст Т. В. Правове забезпечення державної міграційної політики України: монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2020.
11. Балакірева О.М., Середа Ю.В., Дмитрук Д.А. та ін. Процеси соціальної мобільності в сучасному українському суспільстві : колективна монографія. За ред. канд. соціол. наук О.М.Балакіревої. НАН України. Київ: ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України", 2014. С. 288. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/260.pdf> (дата звернення: 21.01.2022).
12. Тахтарова К. А. Розвиток трудової міграції у системі міжнародних трудових комунікацій: методологічний аспект. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія : Економічні науки*. 2015. Вип. 29. С. 37-45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2015_29_8 (дата звернення: 19.01.2022).

Rohovenko O. Theories of migration: social and labor aspect

Summary. The historical development of migration, as well as modern migration processes, is a diverse and complex phenomenon that no theory has been able to fully explain. Investigating migration in terms of the reasons for its occurrence, the article comprehensively considers the complex migration process, using multifactor analysis of existing theories in combination with modern world transformations. The importance of the study of migration processes is manifested in the understanding of population movement in the political, legal and economic context. The aim of the article is to study the general theory of labor migration, without noting the advantages of a particular model, the analysis of key general theoretical aspects.

The methodological foundations of labor migration are used by several basic theories that have studied the processes. The analyzed theories of E. Ravenstein, M. Todaro, Billsborough, H. Clark, M. Piore, D. Massi, L. Golding, J. Harris, I. Wallerstein and others are only a few such traditional theories of migration that carry out the process of continuous development as the most migratory and in accordance with the wishes of scientists as a deeper study of the mechanisms of this phenomenon. In the context of the study of social and labor aspects of migration, the article analyzes some theories of migration, namely: the theory of neoclassical economics; theory of human capital; new economic theory of migration; theory of social capital; theory of family migration economics; double labor market theory; theory of migration systems; theory of migration networks; theory of technological development and others.

Qualitative historical and theoretical study of migration is very popular and representatives of the world's highest political system, which together with the signs control the impact on international labor migration by changing wages and working conditions in countries by approaching economic development in countries of origin, creating in this case social insurance programs, improvement of capital markets in the regions, these are developing or combining actions.

However, there is still no single general theory of migration that various aspects of the existing concepts are still relevant. That is why classical migration does not lose its theoretical relevance and is the basis for the formation of new theories of migration in the light of new global changes.

Key words: migration, migration theory, labor migration, social and labor aspect of migration, migration processes, migration policy